

**Східноукраїнська організація
«Центр педагогічних досліджень»**

**ЗБІРНИК ТЕЗ
НАУКОВИХ РОБІТ УЧАСНИКІВ**

**МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ**

**«ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ
ВИРІШЕННЯ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ
ВИХОВАННЯ І ОСВІТИ»**

22-23 липня 2016 р.

**Харків
2016**

НАПРЯМ 6. ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

РОЗУМІННЯ ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ СУТНОСТІ ДОПОМОГИ

Корчакова Н. В.

кандидат психологічних наук, доцент

**Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
м. Київ, Україна**

Важливою передумовою просоціальної поведінки є розвиток її когнітивних основ – здатності декодувати соціальні ситуації у контексті просоціальних тенденцій. Вивчення розвитку когнітивних аспектів просоціальної поведінки започатковано у другій половині ХХ століття і на сьогоднішній день здійснюється досить інтенсивно. Як відомо, когнітивна сфера включає систему когнітивних утворень понятійного плану (уявлення, поняття, судження) та механізми пізнання. Відповідно, можна виокремити і дві лінії наукового аналізу когнітивного контексту просоціальної стратегії. Перший напрямок вивчення когнітивної складової просоціальної поведінки об'єднує дослідження, що вивчають результати суб'єктивних міркувань у сфері моральних категорій (Билкіна Н., Люсіна Д.; Деркунська В. А.; Гольцева Т. В. [1]; К. Кару [2]; Павелків Р. В.; Eisenberg N. [3]); другий – зосереджений на аналізі процесуальної складової доведень (Crick N. R., Dodge K. A.; Takagishi H. , 2010; Stone V. E. , 2014).

Метою цього повідомлення є аналіз когнітивних можливостей дітей молодшого шкільного віку у сфері розуміння сутність допомоги як унікальної просоціальної стратегії. Матеріал зібраний шляхом опитування дітей, з подальшим використанням контент аналітичної процедури. У опитуванні брали участь 259 дітей чотирьох підгруп молодшого шкільного віку.

Розпочинаючи обговорення результатів зазначимо, що розуміння категорії допомоги може виявлятися як у формі розмірковувань над сутністю явища і його тлумачення, так і здатності виокремлювати ситуації цього типу у загальному контексті соціальної взаємодії. Як показали проведені опитування, у молодшому шкільному віці діти здатні виконувати когнітивні операції обох типів. Лише незначна частина дітей із двох перших вікових підгруп (3,1 відсотки) не змогли визначити поняття. Решта молодших школярів з цим завданням справилися. У загальному розмаїтті дитячих визначень найчіткіше простежується використання чотирьох ліній доведення: діяльнісно-понятійна, соціально-орієнтована, ситуаційна та морально-нормативна. Зокрема, до першої категорії можна віднести дитячі судження, у яких простежується спроба дитини позначити соціальне явище через певну узагальнену дію («допомагати», «ви-

ручати», «підтримувати» – діяльнісна категорія) чи загальне поняття («робота», «підтримка», «виручка», «діло», «справа» – понятійна категорія). Визначення цього типу склали у середньому восьму частину усіх висловлених суджень. Протягом вікового періоду представленість цієї категорії поступово знижується (із 15,8 відсотків на початку періоду до 7,8 відсотки до його завершення). (Див. табл. 1.) Відбувається це за рахунок зменшення частоти визначення явища через дію.

Таблиця 1

Представленість різних категорій міркувань дітей про сутність допомоги

Клас	Вік	Загальна к-сть дітей	К-сть дітей, що виконали завдання	Кількісні показники основних категорій міркувань							
				діяльнісно-поп'ятійна		соціально-орієнтована		ситуаційна		морально-нормативна	
				к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
перший	6,5-7	62	57	9	15,8	31	54,4	10	17,5	7	12,3
другий	7,5-8	64	61	9	14,7	34	55,7	10	16,4	8	13,1
третій	8,5-9	69	69	7	11,1	37	53,6	11	16,7	14	20,3
четвертий	9,5-10	64	64	5	7,8	33	51,6	11	17,1	15	23,4
Показники по віковому періоду		259	251	30	12,0	135	53,8	42	16,7	44	17,5

Найбільш представленою у системі дитячих суджень виявилася соціально-орієнтована категорія визначень. Основний акцент доведень зосереджений на виокремленні спрямованості просоціальних дій на іншу людину («зробити роботу за когось», «не для себе, а для друзів», «коли допомагає мама» чи позначення турботливого ставлення до оточуючих («підкування про інших», «зробити так, щоб іншому стало легше», «допомога один одному», «бути корисним комусь», «взаємовиручка», «комусь потрібна допомога». Використовуючи цю лінію доведень, діти досить часто акцентують увагу на виокремленні суб'єкта чи реципієнта допомоги та наявність взаємності у просоціальних діях: «ти допоможеш, а потім допоможуть тобі». Аналіз вікової динаміки вказує на те, що протягом молодшого шкільного віку суттєвих змін у кількісному представленні соціально-орієнтованої категорії не простежується. У цілому, визначення цього типу склали 53,8 відсотки від загального обсягу дитячих суджень (див. табл. 1).

Шоста частина висловлювань (16,7 відсотків) віднесена нами до ситуаційної категорії. Її використання вказує на здатність дітей помічати об'єктивні чи суб'єктивні утруднення інших людей, оцінювати ситуацію з точки зору її комфортності для іншого: «допомогти у скрутному становищі», «підтримати у важку хвилину». У визначеннях дітей досить часто використовується прийом узагальненого опису проблемної ситуації («коли люди можуть зробити те, що ти не вмієш») чи конкретного випадку («ти упав, а друзі тобі допомогли»). Протягом періоду значних змін у представленості цієї групи суджень не спостерігається.

Особливу категорію у дитячих доведеннях склали судження, які позначають якість вчинку чи його наслідок (морально-нормативна категорія). Сюди

можна віднести ідеї, які вказують на засвоєння дітьми моральних основ поведінки, розуміння значущості просоціальних дій : «допомога це добрі діла», «щось хороше», «це те, що полегшує життя іншому». До цієї ж групи висловлювань ми віднесли також судження дітей про безкорисливість допомоги, відсутність суб'єктивної вигоди для її виконавця. У загальному контексті суджень ця категорія склала приблизно такий же відсоток як і ситуаційна (17,5 відсотків). У той же час простежується відмінність у характері вікової динаміки. Протягом молодшого шкільного віку представленість визначень цієї групи збільшується (із 12,3 до 23,4 відсотків), що вказує не лише на підвищення інтелектуального розвитку дітей, але і зміцнення зв'язку просоціального та морального контекстів. Якщо на початку періоду діти сприймають допомогу як необхідність, соціальну норму, то до кінця періоду увага дітей все чіткіше зосереджується на ціннісних аспектах таких дій.

Необхідно зазначити, що при використанні різних способів доведень досить часто звучать ідеї, що вказують на схильність дітей проектувати ситуацію на самого себе, здійснювати пошук відповіді не лише на основі функціонування свідомості, але й когнітивних структур самосвідомості: «я потрапив у біду, а мій друг урятував», «мені погано, а друзі допомогли».

Важливим аспектом готовності дітей до просоціальної поведінки є усвідомлення її мотиваційних основ. Для дітей молодшого шкільного віку виокремлювати і пояснювати спонукальну основу поведінки досить складно, тому відсоток дітей, які не змогли виконати завдання, виявився дещо вищим ніж при вирішенні переднього. Розмірковуючи над питанням: «Чому люди допомагають один одному?», – діти виокремлюють ряд підстав, які у цілому можна віднести до п'ятих змістових категорій: акцентування на особливостях реципієнтів допомоги, бажання суб'єкта отримати винагороду у відповідь, посилення на характер діяльності чи ситуації, особистісні характеристики людини, особливості стосунків між людьми та моральні зобов'язання.

Зосереджуючи увагу на особливостях споживача допомоги, діти посиляються на наявність певної неспроможності людини виконати завдання («не може», «не вміє»), вік реципієнта («малий», «старенький», «бабуся»), його фізичний стан чи стать («слабий», «хворий», «дівчинка»), характер родинних стосунків («мамі треба допомагати», «бо вони рідні»). У відповідях деяких дітей були використані також узагальнюючі категорії: «усі рівні». У загальному контексті дитячих суджень категорія «особливості реципієнта» зайняла найнижчу позицію (6,6 відсотків). До того ж вікова динаміка представленості цієї категорії нисхідна. Якщо у розмірковуваннях першокласників ці ідеї звучали більше ніж у десяти відсотків суджень, то у висловлюваннях учнів четвертого класу ця категорія набрала менше п'яти відсотків.

Цікавим аспектом розуміння просоціальних вчинків є відчуття молодшими школярами прагнення людей до взаємності, яке народжується у процесі соціальної взаємодії. Не зважаючи на те, що діти здатні розуміти цінність безкорисливого вчинку, вони відчують, що такий шлях налагодження зв'язків переважно пробуджує готовність людини діяти просоціально у відповідь: «добро повернеться більшим добром», «завтра мені теж допоможуть», «щоб теж до-

помогли». Категорія очікування підтримка у відповідь склала близько десяти відсотків. При цьому найяскравіше ця тенденція простежувалася у позиціях дітей двох перших підгруп. До кінця періоду її показники знизилися до 4,8 відсотків.

Найчастіше у дитячих судженнях звучали ідеї, щодо нормативних основ стосунків між людьми («так повинно бути», «щоб вижити», «так учить біблія», «це поняття людяності»). У процесі міркувань діти посилаються як на моральні зобов'язання та традиції співжиття («так заведено»), так і на можливі небажані наслідки («без допомоги світ стане грубим») чи позитивні зміни («щоб було добре жити», «змінити життя на краще»). Категорія стосунків та моральних зобов'язань склала 54,7 відсотка від загальної кількості. Протягом вікового періоду саме вона має найяскравішу динаміку (із 48,2 до 61,9 відсотка).

Відносно самостійною лінією доведень є посилання на особистісні якості людей («люди турботливі», «усі хороші та добрі», «люди совісні», «у них добре серце», «це природна риса людини»). Частота використання цієї лінії доведень підвищується з восьми років. У цілому по періоду вона склала 18,5 відсотки.

Діяльнісно-ситуаційна категорія об'єднує думки про існуючу чи потенційну напруженість ситуації («у когось біда», «щоб не трапалося щось зле»), а також обговорення ідей, щодо характеру завдання та логіки його виконання. У цьому контексті переважно звучать ідеї про доцільність взаємодії людей. Дитячі судження засвідчують, що молодші школярі здатні виокремлювати продуктивність колективної співпраці, її вищу результативність та ефективність. Увага дітей зосереджується на швидкості реалізації завдання («швидше справляться з завданням»), його якості («зробити краще»), зміні рівня суб'єктивної напруги («один не може справитися, а багато впораються»). Таким чином можна констатувати, що при аналізі життєвих ситуацій діти виявляють здатність до їх прогностичного оцінювання із врахуванням ролі міжособистісної взаємодії учасників і їх співпраці. Протягом вікового періоду частота використання цієї категорії пояснення мотивації допомоги поступово знижується.

Отже, на підставі аналізу дитячих суджень можна стверджувати, що у молодшому шкільному віці когнітивний розвиток дозволяє дітям адекватно розуміти сутність допомоги як просоціальної стратегії та її мотиваційні основи.

Література:

1. Гольцова Т. В. Особенности альтруистических представлений детей старшего дошкольного и младшего школьного возраста: [Текст] автореф дис. ... канд. психол. наук / Т. В. Гольцова. – Орел. – 2004. – 21 с.
2. Маленький альтруист: учимся вместе творить добро / под ред. К. Кару; пер. с эст. Юлия Митрофанова. – Тарту, 2010. – 107 с.
3. Eisenberg N. Age changes in prosocial responding and moral reasoning in adolescence and early adulthood / N. Eisenberg, A. Cumberland I. K. Guthrie et al. // *Journal of Research on Adolescence*. – 2005. – Vol.15. – pp. 235-260.